

Néma szemtanúk Fényképek és röntgenképek a bíróságon a 18–19. század fordulóján

1. DÍJAT NYERT PÁLYAMŰ

1897. november 20-án Monaszni György bérkocsist és szeretőjét, Walla Erzsébetet eszméletlen állapotban találták utóbbi lakásán.¹ Miután a mellkasán sérült férfi a kórházban magához tért, azt vallotta, hogy magát akarta fejbe löni, azonban a golyó célt tévesztett, és az alvó nő fejébe fűrődött. Az orvosszakértő megvizsgálta a sebet, és megállapította, hogy a történet igaz lehet, és a sérülés valóban véletlen volt. Monasznit végül mégis szándékos emberölés kísérletéért ítélte el a fővárosi törvényszék, azonban a fellebbezés során a királyi ítélőtábla elfogadta a szakértői érvelést és enyhített a büntetésen. Az ítélet megszületése után viszont váratlan fordulatot hozott az ügy: Walla Erzsébet fejéről röntgenfelvétel készült, amelyen két golyó is látszott. Ezért a királyi kúria megemmisítette az enyhítő ítéletet, hiszen valószínűtlennek tűnt, hogy a férfi kétszer is véletlenül lőtte fejbe társát. A nőt ezt követően többször is megvizsgálták, és végül az orvosszakértő arra a következtetésre jutott, hogy a röntgenképeken látszó két árnyék valójában egyazon lövedék két darabja, így a bíróság megerősítette az enyhítő ítéletet.

A történet, amelynek szakaszairól több napilap és szakcikk is beszámolt, érdekes példája a röntgentechnika igazságszolgáltatásban történő korai alkalmazásának, és rávilágít az új módszerrel kapcsolatban felmerülő jellemző problémákra és attitűdökre is. Monaszni pere és a következőkben bemutatott hazai, illetve külföldi esetek nyomán érdekes kép rajzolódik ki arról, hogyan nyert teret a röntgenkép a bírósági eljárásokban, hogyan alakult az értéke bizonyítékként, milyen befolyással volt az új technika az orvosszakértők igazságügyi szerepére, és hogy a röntgen jogi alkalmazása végső soron hogyan segítette elő a technika diagnosztikai célú alkalmazásának szélesebb körben való elterjedését a mindennapi orvoslásban is.

(Röntgenmánia) Az idézett bírósági eset a röntgen történetének legelső éveire köthető: Wilhelm Conrad Röntgen német fizikus 1895 decemberében publikálta első eredményeit az általa detektált különös sugárzásról. A felfedezés híre hamar bejárta a világot, és már a következő hetekben világszerte röntgenfelvételeket kezdtek készíteni mindazok, akik hozzáfértek az ehhez szükséges felszereléshez. A kísérletezők köre igen széles volt, a röntgensugárzást ugyanis az ekkoriban minden fizikálaborban megtalálható katódsugárcsővek melléktermékeként állították elő, a sugarak által láthatóvá tett csontok képét pedig fényérzékeny fotólemezekon rögzítették, amelyek szintén rendkívül elterjedtek voltak.

1896 januárjától fizikusok, mérnökök, fotográfusok, orvosok és laikusok hada kezdett kísérletezni az új sugarakkal, amelyek azzal kecsegtettek, hogy bárki számára láthatóvá teszik az emberi test belsejét, ahová egészen addig csak egy nagyon szűk kör, a sebész vagy a boncoló orvos nyerhetett betekintést. A röntgen első két évtizedét a nagyközönség részéről rajongással vegyes félelem jellemezte: a laikusok számára úgy tűnt, hogy mostantól minden lehetséges, hiszen az orvos vágás nélkül bármikor belenézhet az élő testbe, és láthatja, mi a probléma. De hogy mit is tesz láthatóvá a technika, azzal kapcsolatban nagyon változatos remények és aggodalmak fogalmazódtak meg, attól kezdve,

hogy a röntgen segítségével át lehet látni a ruházaton vagy a levélborítékon, egészen addig, hogy akár a fejben lévő gondolatok, a lélek vagy a halottak szelleme is megjeleníthetővé válhat a röntgen által.²

Szakmai körökben ugyanakkor rögtön nyilvánvalók voltak az új technika kiforratlanságából és ismeretlenségéből adódó korlátok is. Az orvosoknak új módszertart és felszerelést kellett alkotniuk a használható röntgenfelvételek létrehozásához, illetve kiértékeléséhez, és ehhez időre volt szükség. Az első világháborúig a módszer meglehetősen kísérleti jellegű volt, így nagyon eltérő minőségű felvételeket eredményezett. A megfelelő intenzitású sugárforrások elterjedéséig a felvételekhez hosszú expozícióra volt szükség, ami megnehezítette az olyan területek tanulmányozását, mint a folyamatosan mozgó, lélegző mellkas. Ahhoz pedig, hogy egyértelművé váljon, hogy a képeken látható árnyékok milyen egészséges vagy beteg anatómiai képleteknek felelnek meg, alapos és tömeges adatgyűjtésre volt szükség. Ebből adódóan a röntgen korai orvosi alkalmazása sokkal korlátozottabb volt annál, mint amit a laikus nagyközönség elképzelhetőnek vélt vagy remélt.

Ahogy azonban Monasznai ügyéből is látszik, a röntgenképek értelmezési lehetőségeivel kapcsolatos orvosi aggályok sem tudták útját állni annak, hogy az új technológia megjelenjen az olyan területeken, mint például az igazságszolgáltatás. Ezt a módszer iránti laikus rajongáson túl nagyban elősegítette az is, hogy a röntgenképet gyakorlatilag megjelenésétől kezdve egy, az igazságszolgáltatásban eddigre széles körben elfogadott és alkalmazott bizonyítéktípus, a fotó speciális változatának tekintették.

Utóbbi nemcsak a bíróságokon volt jellemző: mivel a röntgenfelvételeket ugyanolyan hordozóra rögzítették és azonos módon hívták elő, mint a fényképeket, általános volt az a szemlélet, hogy ezek a képek gyakorlatilag a test belsejéről készült fotográfiák. (Holott a két technika alapvetően különbözik, hiszen a fénykép a tárgyról visszavert sugarakat rögzíti, a röntgenkép pedig a tárgyon áthaladó sugarak révén képezi le annak belső szerkezetét.) A fotóként történő azonosításnak több érdekes következménye is volt: a legfőbb az, hogy a tényleges fényképek több vélt tulajdonsága „rátapadt” a röntgenfelvételekre, ami különösen érdekes következményekkel járt a röntgenképek igazságszolgáltatási szerepét illetően.

(A fotográfia realitása) A képi ábrázolások – és szűkebben a fényképek – kapcsán számtalan köznyelvi fordulat (pl. „egy kép többet mond ezer szónál”, „hiszem, ha látom”) sugallja azt, hogy ezek meggyőzőbben, a valósághoz hívebben mutatják meg a körülöttünk levő világot a szavaknál. Több vonatkozó kutatás bizonyítékokat sorakoztat fel amellet, hogy nem üres frázisokról van szó, az „illusztrált” tanúvallomások valóban hatásosabbak a képekkel nem tarkított vallomásoknál, a tanulás során a látás az elsődleges érzékszervünk, illetve a vizuális ingerek döntő szerepre tesznek szert, ha többféle inger is hat érzékeinkre.³ Mindebben a biológiai sajátosságokon túl fontos szerepet játszik az a sajátos technikai-kulturális közeg, és az ehhez kapcsolódó ismeretelméleti átrendeződés is, amely az utóbbi két évszázadban egyre inkább központivá tette a vizualitást és az objektivitást, és aminek az egyik legfontosabb állomása a fényképezés megszületése volt.⁴

A fotografálás 19. századi feltalálói úgy interpretálták találmányukat, hogy a képek rögzítésében gyakorlatilag nincs szerepe az emberi közreműködőnek, vagyis a szubjektivitásnak. Talbot, Daguerre és Niépce is azt hangoztatta, hogy az új módszer, legyen szó dagerrotípiáról vagy kallotípiáról, nem egyszerűen egy új eszköz a természet megrajzolására, hanem egy olyan kémiai és fizikai folyamat, amely révén a természet spontán módon reprodukálja magát. Értelmezésük szerint a képrögzítés ezen módszerei teljesen

semleges látásmódot biztosítanak, az alkalmazásuk eredményeként kapott képek pedig a retinán kirajzolódó képekhez hasonlóan a természet automatikus írásának tekinthetők, és a készüléket kezelő személy gondolataitól és érzéseitől független, objektív képet rögzítenek a valóságról.⁵

A fotónak tulajdonított kivételes realizmussal kapcsolatban a 20. században is nagyon hasonló gondolatokat fogalmaztak meg. „A Fotográfia nem [...] arról beszél, *ami nincs többé*, hanem csak arról, *ami egészen biztosan volt*. [...] a Fotográfia lényege, hogy bizonyítja annak létét, amit ábrázol”⁶ – írja Roland Barthes. „[...] a fénykép nem csupán kép (mint ahogy a festmény is kép), nem csupán a valóság értelmezése, hanem nyom is, a valóság közvetlen lenyomata, akár a lábnyom vagy a halotti maszk” – olvasható Susan Sontagnál.⁷

Sem Barthes, sem Sontag nem hagyta figyelmen kívül a fényképek elkészülte során az emberi közreműködés jelentőségét és ennek következményeit, de mindketten olyasfajta egyedi, a fényképészet technikájából adódó materiális kapcsolatot feltételeztek a tárgy és a róla készült fotó között, amely sem az írás és tárgya, sem a festmény és tárgya között nem áll fenn. Ez a kapcsolat pedig, ahogy Sontag írja, különös „meggyőző erővel” ruhazza fel a fotókat, akkor is, ha „feltételezett” igazmondáson alapul, azon az alapvetésen, miszerint „a fénykép [...] ártatlanabb, tehát precízebb viszonyban van a látható valósággal, mint az utánzás más eszközei”.⁸

Akár elfogadjuk Barthes és Sontag materialista olvasatát, akár kritikusaikhoz hasonlóan azt állítjuk, hogy a fotográfiák realizmusát nem (vagy már nem) annyira a technikából adódó nyomszerűség adja, hanem ez is csak része a mítosznak, a látás újfajta hagyományának,⁹ azzal nehéz lenne vitatkozni, hogy a fotó és a film képes arra, hogy zsigeri valóságérzetet váltson ki szemlélőjében. „Egyszer egy fényképész elküldte nekem egyik fényképem; hiába erőlködtem, képtelen voltam visszaemlékezni, hol készült; alaposan megnéztem a nyakkendőt, a pulóvert, hátha rájövök, mikor és hol viseltem, de hiába. De minthogy *fényképen* láttam magam, nem tagadhattam, hogy *ott voltam* (még akkor sem, ha nem tudtam, hogy *hol*). [...] úgy mentem el a megnyitóra, mint valami kihallgatásra, hogy végre megtudjam magamról azt, amire már emlékeztem. Semmiféle írás nem képes ilyen bizonyosságot adni”¹⁰ – írja Barthes, ami vissza is vezet a kiinduló témához, a fényképek bizonyítékként való használatához.

(*Fotók a bíróságon*) A fényképek hangsúlyozott realiztikusságuk és objektivitásuk miatt kiemelkedően alkalmasnak látszottak arra, hogy az igazságszolgáltatásban használják őket, ugyanakkor a kezdetektől kettős megítélés alá estek. Az egyik megközelítés szerint privilegizált bizonyítéknak tűntek, hiszen a korabeli tudományos etalon, az emberi tényezőt a megfigyelésből kiiktatni igyekvő mechanikus objektivitás termékeiként a valóság közvetítés nélküli vallomásaként kezelték a fényképeket. Ezen szemléletmód szerint a fotó azonos értékű azzal, amit reprezentál, bizonyítéka annak, amit mutat. Így a fénykép magasabb rendű bizonyítási eszköznek minősül a szemtanú vallomásánál is, hiszen az utóbbival ellentétben nem tud sem hamisan vallani, sem tévedni, és ahogy Barthes utal rá, az általa hordozott tényeket nem halványíthatja el az emlékezet sem.

A másik interpretáció szerint ugyanakkor a fényképezés egy konstruált, közvetített ábrázolásmód, amely a módszerből adódóan torzítja, amit leképez, és emberi közreműködés nélkül nem jöhet létre. A két értelmezés igazságügyi szempontból feloldhatatlan ellentétben van egymással, hiszen a fénykép nem lehet egyszerre vitathatatlanul hiteles bizonyíték és egy ember által alkotott, potenciálisan manipulálható objektum.¹¹ Míg elméleti szinten lehet arról vitatkozni, hogy a fotók mennyiben kötődnek a valósághoz,

és mennyiben szakadhatnak el attól, jogi oldalról mindenképpen tisztázni kellett, hogy melyek azok az elvek, amelyek mentén a fénykép beengedhető a bizonyítékok közé, és hogy mire lehet bizonyíték.

Az Egyesült Államokban az 1880-as évekre alakult ki egységes bírói vélemény a fényképek igazságszolgáltatási felhasználhatóságáról. (A technológiai fejlesztések, elsősorban a szárazlemez technika és a pillanatképek ebből adódó megjelenése nyomán eddigre vált tömegessé a fotók bírósági jelenléte.)¹² Ennek a folyamatnak a menetét és logikáját azért érdekes megvizsgálni (a magyar gyakorlattól való eltérések ellenére is), mert látszólag ugyan megoldja a fotók vélt realizmusa kapcsán felmerülő kérdéseket, a valóságban azonban nem képes leszámolni ezekkel, ami aztán később, a röntgenképek felbukkanásakor még hangsúlyosabb, egyetemes problémaként jelentkezett.

Az amerikai bírák megoldása az volt az egyre inkább elterjedő fényképek kezelésére, hogy egyszerűen az ember által alkotott képek közé sorolták ezeket, vagyis a tárgyalásokon korábban is előkerülő portrékkal, festményekkel, térképekkel vették egy kalap alá a fotográfiákat is. A bizonyítékok ezen képi csoportja a bírói szándék szerint kizárólag illusztratív szereppel bírt: önmagukban nem bizonyítottak semmit, hanem csak a tanú vallomását illusztrálták. Vagyis kellett hozzájuk egy emberi szereplő, aki szóban vallotta, hogy a kép (festmény, térkép, fotó) a valóságos történet vagy helyzetet ábrázolja, amely során a tanú maga is jelen volt, így személyesen szavatolja a képen látottak hitelességét.¹³

A fényképek ilyen módon való kezelésével a bizonyítási eljárásban a bíróságok egyszerre legitimálták és degradálták azok igazságszolgáltatási értékét. A hagyományos képekkel egy kategóriába sorolás azt sugallta, hogy alapvetően semmi új nincs a fotókban, a gépi úton készült kép ugyanúgy illusztratív, és ennek megfelelően másodrendű szerepet tölt be a bizonyítási eljárásban, mint a hagyományos módszerekkel készült képek. Ez az eljárás egyúttal látszólag a mechanikus objektivitás mítoszával is leszámolt, azt állítva, hogy a fotó ugyanúgy nem tévedhetetlen, mint a tanú.¹⁴

A gyakorlatban azonban ez a fajta kiüresítés a fényképek kapcsán egyszerűen nem működött: a bírói szándék ellenére az esküdtszékben ülő laikusokra ugyanúgy hatott a fénykép realizmusának mítosza, mint korábban. A fénykép által ábrázolt jelenet pontosabbnak, valóságosabbnak tűnt számukra, mint az emberi vallomás, és azt a képzetet keltette, mintha az esküdtek maguk is jelen lettek volna az esetben, így nem kell mások érzékeire és emlékeire hagyatkozniuk annak megítélésükor. A bírói szándék ezért gyakran csak addig érvényesült, amíg egy adott képi bizonyíték bekerült a tárgyalásra, onnantól viszont elmosódtak a mesterségesen megteremtett kategóriák határai.

Hiába tekintette a bíró a fényképet a tanúvallomás szóban megfogalmazott részeitől elválaszthatatlannak, az esküdtek gyakran független (tartalmas) bizonyítékként kezelték azt, amely közvetlenül reprezentálja tárgyát. Ilyenformán a fotó adott esetben elsődleges bizonyítékká lépett elő. Ezt mi sem szemlélteti jobban, mint hogy számos ügy során azt is megengedték az esküdteknek, hogy amikor elvonultak a bizonyítékokat mérlegelni, magukkal vigyék a fényképeket, fizikailag is „leválasztva” a bírói szándéka szerint tisztán illusztratív bizonyítékot a tanúról.¹⁵

(A röntgenkép a bíróságon) A röntgenkép a szakértői tudást igénylő felvételek egyik első képviselője volt a bíróságokon, és rögtön fel is forgatta azt a törekeny egyensúlyt, amit a bírák a fénykép hagyományos képi bizonyítékokkal való összemossa révén megteremtettek. A fénykép kapcsán bejáratott gyakorlat ugyanis csak addig működött, amíg

fennállt két fontos feltétel: állt egy tanú a felvétel mögött, aki személyével igazolta, hogy a fotó a valóságot ábrázolja, és az esküdtek képesek voltak arra, hogy intuitív módon információt nyerjenek a képből, hogy jobban megértsék a tényállást.

A röntgenképek kapcsán azonban egyik feltétel sem teljesülhetett. Senki sem volt képes arra, hogy tanúsítsa a felvétel valóságát, hiszen az olyan részleteket ábrázolt, amelyek az emberi szem számára (komoly feltárási műtét nélkül) láthatatlanok voltak. A röntgenképek kapcsán az ábrázoltakhoz való hozzáférés sem volt magától értetődő: az anatómiai és élettani ismeretekkel rendelkező orvosok számára is évek munkájába telt, mire megbízható rendszert dolgoztak ki a röntgenképek értelmezésére.¹⁶

A röntgentechnológia első éveiben az orvosok többsége úgy vélte, hogy a hagyományos módszerekkel, kopogtatással, tapintással, hallgatózással és a beteg kikérdezésével sokkal megbízhatóbban fel lehet mérni az illető állapotát, mint a rejtélyes sugarakkal, amelyek ki tudja, mit ábrázolnak. Ahogy azonban a fotók vélt realitása esetében is történt, ez a körülmény a legkevésbé sem zavarta a laikusokat – esküdteket, bírakat, alpereseket és felpereseket – abban, hogy a röntgenben olyan technológiát lássanak, amely megújíthatja a bírósági gyakorlatot, például a műhibaperek vagy biztosítási perek kapcsán.

Az egyik első ilyen per¹⁷ kiváló példa arra, hogy milyen stratégiával sikerült elfogadtatni a röntgenképet bizonyítékként, és azt milyen logika szerint illesztette be az eljáró bíró a bizonyítékok fennálló rendszerébe. A pert a denveri James Smith indította William W. Grant orvos ellen gondatlanság miatt. Smith 1895 nyarán elesett, és megsérült a csípője. Miután állapota nem javult, felkereste Grantet, aki a fizikális vizsgálatok során nem állapított meg törést, így pihentetés helyett mozgást írt elő. A betegről aztán majdnem egy évig nem hallott, amikor 1896 áprilisában arról értesült, hogy Smith 10 ezer dollárt követel tőle. Időközben ugyanis egy másik orvos is megvizsgálta, aki törés nyomait találta a combcsonton, a sérülést pedig a Grant által javasolt mozgítás tovább súlyosbította, megnyomorítva a delikvenst.

Smith két fiatal ügyvéd, Ben B. Lindsey és Fred W. Parks képviselte, akik a gyökeresen újnak számító röntgentechnológiát akarták segítségül hívni ügyfelük sérülésének egyértelmű igazolásához. Denverben ekkor már többen is foglalkoztak röntgenezéssel: közülük egy orvost és egy fotográfust kértek meg az ügyvédek, hogy Smith sérüléséről felvételt készítsenek. Ezt csak többszöri próbálkozásra sikerült elkészíteni, de végül meglepően tiszta képet nyertek a combcsontból, amelyen határozottan látszott egy törés nyoma.

A következő lépés az volt, hogy az ügyvédek meggyőzzék Owen E. Lefevre bírót, engedélyezze a felvétel bizonyítékként való alkalmazását a bíróságon, ami nem volt magától értetődő, hiszen a fényképek illusztratív felhasználhatóságára vonatkozó feltételek egyike sem teljesült a röntgenképnél. Nem volt olyan szemtanú, aki tanúsítani tudta volna, hogy a csont valóban eltört, és a felvétel értelmezése sem volt olyan egyértelmű, mint amit a fényképeknél megszokhattak az esküdtek. Smith ügyvédei a bizonyíték elfogadtatása során két körülményre építettek: a röntgen iránti általános csodálatra, és arra a felfogásra, hogy ebben a technológiában valójában semmi új nincs, csak a fotó egyik válfajáról van szó. A tárgyaláson egy teljes röntgenapparátussal jelentek meg, és látványos bemutató keretében demonstrálták a rendszer működését. Megröntgenezték néhány esküdt kezét, szakértőnek pedig a közreműködő fotográfust, nem pedig az orvost kérték fel a folyamat bemutatására (ezzel is erősítve a felvétel fotográfiai jellegét), és annak elmagyarázására, hogyan készült Smith röntgenképe. Végül az ügyvédek bemutatták a kérdéses felvételt, mint a törés bizonyítékát.

Grant védőügyvédje hosszasan érvelt amellelt, hogy ezt a felvételt nem lehet bizonyítékként használni, hiszen nincs mögötte tanú, nem tudni, mit ábrázol, és az sem egyértelmű, hogy valóban Smith lábáról készült-e. A felperes képviselői erre a röntgentechnológia objektív jellegét hangsúlyozták, példákat hozva a tudományos szakirodalomból annak alátámasztására, hogy a röntgenképeken látottak helyességét más esetekben a későbbi boncolások is megerősítették.

A bíró végül elfogadta a vád képviselőinek érvelését, és a röntgenfelvételt olyan illusztratív bizonyítékként iktatta be, amely a szakértő vallomásának demonstrálására használható. A hitelesség kérdését egy, a fotókra szórványosan korábban is alkalmazott módszerrel hidalta át indoklásában a bíró: azt mondta, hogy a hitelességet jelen esetben a képet rögzítő technika garantálja, vagyis hogy van olyan szakértő, aki személyével hajlandó felelni a módszer megbízhatóságáért. A kéthetes tárgyalás végén az esküdtszék végül ugyan döntésképtelennek bizonyult, de a tárgyalást nem ismételték meg – a felek valószínűleg peren kívül megegyeztek.

(A röntgenkép orvosi monopolizálása) Az esetnek azonban nagyon fontos hosszú távú következményei voltak. Az amerikai bírák sorra kezdték követni Lefevre bíró példáját, engedélyezve a röntgenképek bizonyítékként való használatát, annak ellenére, hogy az orvosok többsége továbbra is megbízhatatlannak gondolta a módszert, és az sem volt világos, hogy a röntgenképek kapcsán kit lehet szakértőként kezelni. A bizonytalanságok ellenére a bíróságokon kifejezett örömmel fogadták az új módszert, amely látszólag lehetőséget teremtett arra, hogy az áldozat és a vádlott egymásnak gyakran ellentmondó orvosszakértőin túllépve a bírák és az esküdtek közvetlen hozzáférést nyerjenek a vitatott tényekhez.

Ez a hozzáférés persze erősen problematikus volt, hiszen a fényképekkel ellentétben a röntgenfelvételekre egyáltalán nem lehetett azt mondani, hogy ezek értelmezése intuitív. A bírói gyakorlat ezt változatos módokon oldotta meg. Volt, aki az amerikai eljárásrenddel kapcsolatos elvekkel szembe menve megengedte, hogy a szakértő elmondja, szerinte mi látható a röntgenképen, de a végső mérlegelést az esküdtekre bízta, akik a fotókhoz hasonlóan magukkal vihették a felvételt, hogy azt közlőrl is tanulmányozzák. És volt olyan bíró is, aki az elvekhez szigorúan ragaszkodva megtiltotta, hogy a szakértők a konkrét felvételt véleményezzék. Ilyenkor az orvosszakértő csak azt írhatta le az esküdtek számára, hogy hogyan nézne ki a röntgenképen egy-egy specifikus probléma, annak eldöntése viszont, hogy a tárgyaláson bemutatott felvételen valóban látszik-e a leírt jelenség, már az esküdtek feladata volt.¹⁸

Orvosi oldalról a röntgen igazságszolgáltatásban való gyors térnyerését meglehetősen nagy riadalom fogadta. A műhibaperek során a bíróság eleve hajlamosabb volt a szegényebb, elesettebb felperes oldalára állni az alperes orvossal szemben, így annak lehetősége, hogy az orvosszakértői vélemény is kikerül a kezükből, és a szerepét ezentúl az esküdtek által értelmezett röntgenkép veszi át, kifejezetten ijesztőnek tűnt. A fenyegetésre az első jellemző amerikai reakció az orvosok részéről a röntgentechnológia szakmai aláásásának megkísérlése volt, arra hivatkozva, hogy a módszer megbízhatatlan, és semmi olyat nem lehet vele megállapítani, amit a hagyományos diagnosztikai módszerekkel ne lehetne feltárni. A helyzet azonban rövidesen megváltozott, 1900-ra sokat finomodtak a technikai módszerek, és elkezdtek megjelenni olyan orvosok a színen, akik több éves kutatással a hátuk mögött már valódi szakértői voltak a röntgenfelvételek készítésének és elemzésének.

Ezek a szakértők, felismerve a terület jelentőségét, annak szabályozása és professzionalizálása mellett kardoskodtak, vagyis azt akarták elérni, hogy a röntgenezés szigorúan orvosi kézbe kerüljön. Ennek érdekében az érvelés is megfordult: a korábban

megbízhatatlannak titulált módszerről azt kezdték mondani, hogy a minőségi és értelmezési problémák annak köszönhetőek, hogy rengeteg nem orvosi képzettségű, az emberi testhez nem értő közreműködő (fotográfus, fizikus, mérnök, páciens) van a piacon, a röntgentechnológia azonban a hozzáértő szakember kezében igenis értékes diagnosztikai eszköz.

A módszer orvosi monopolizálásának fontos része volt, hogy a hangsúlyt a technológiáról a szakértőre helyezték át: orvosi oldalról egyre gyakrabban hangoztatták, hogy bárki képes lehet röntgenképet készíteni, de az semmit sem ér a szakértői értelmezés nélkül.¹⁹ Ebben a diskurzusban a hiba immár nem a röntgensugarakban vagy azok rögzítésében volt, hanem a nem orvosi közreműködőkben. (Holott az első világháború előtti időszakban a technikai háttér és a röntgenéssel kapcsolatos orvosi tudás is hagyott maga után kívánnivalót.)

Ez a megváltozott hozzáállás a röntgenfelvétel tulajdonlásának kérdésére is kihatott: az új koncepció értelmében a beteget nem azért kell radiológushoz küldeni, hogy róla röntgenfelvétel készüljön, hanem a felvétel alapján készült szakvélemény megszerzése a cél. Magát a röntgenképet pedig jobb is távoltartani a laikus szemektől. Ez a bíróságokra is vonatkozott, egy korabeli radiológus véleménye szerint a röntgenképek esküdteknek mutogatásának ugyanúgy nincs értelme, mint a lázmérőt vagy a sztetoszkópot felmutatni, hogy ezeket használták a diagnózis során.²⁰

A megoldás végül a kompromisszum lett, amelyet aztán a további, egyre változatosabb orvosi képalkotási módok kapcsán is alkalmaztak: eszerint a felvételeket be lehet mutatni az esküdtszéknek, de azokat a szakértő értelmezheti, és utána a többi tanú is kommentálhatja. Vagyis a röntgenkép egyre inkább közvetlen bizonyítékká lépett elő annak tekintetében, amit ábrázolt. Ez pedig hosszú távon nemcsak a későbbi diagnosztikai felvételekre volt hatással, hanem a „mezei” fényképekre és videofelvételekre is. 1920 körülől általános volt, hogy az amerikai bíróságokon pusztán az azokat létrehozó mechanikus eljárás megbízhatóságára hivatkozva fogadtak el bizonyítékként képi anyagokat, az azok tartalmát igazoló szemtanúk nélkül. Ennek különösen nagy jelentősége lett a 20. század második felében, a biztonsági kamerák elterjedésével, hiszen ezek gyakran olyan felvételeket rögzítettek, amelyek esetében, miként a röntgennél, nem volt a tartalmat hitelesíteni képes szemtanú. Az ilyen felvételekkel ugyanakkor nem volt olyasfajta hozzáférési probléma, mint a diagnosztikai képeknél: a biztonsági videók intuitív módon értelmezhetőek voltak az esküdtek számára, lehetőséget nyújtva arra, hogy a képi anyagok egy része végleg leválasztódjon az emberi tanúról, és a tartalmát igazságügyi szempontból reprezentálja, azaz valóban „magáért beszéljen”.²¹

(Az első magyar röntgenperек) A röntgentechnológia amerikai bíróságokon bejárt pályája magyarországi szempontból egyáltalán nem érdektelen. Egyrészt a korabeli magyar sajtóban és a hazai bemutató előadásokon gyakorlatilag minden újabb mérőldkőről beszámoltak, ami az új módszerrel a nemzetközi porondon történt. Mivel a röntgen diagnosztikai értéke kezdetben itthon is csekély volt, a nagyközönség elsősorban a sajtóból, illetve a bemutatók során ismerkedett az új technológiával. Másrészt a hazai igazságszolgáltatás pontosan a kérdéses időszakban, a századfordulón sok szempontból hasonlatos volt az Egyesült Államokban jellemzőhöz, 1900-tól ugyanis néhány évtizedig Magyarországon is működtek esküdtbíróóságok. Ezek ráadásul pontosan a súlyos büntetést igénylő ügyekben ültek össze, tehát a műhibaperek és a gyilkossággal vagy súlyos testi sértéssel foglalkozó ügyek, amelyek során a röntgent elsősorban használták, laikus bíróságok előtt zajlottak.

Harmadrészt a röntgen korai bírósági elfogadásának folyamata hasonlóan ösztönző erővel hatott a radiológia hazai fejlődésére, mint ahogy az másutt, például az Egyesült Államokban is megfigyelhető volt. A bírósági alkalmazás gyors elfogadásában nem kis szerepet játszott a munkásbiztosítási rendszer 1891-es megszervezése,²² amelynek keretében törvénybe iktatták az ipari és gyári alkalmazottak betegség esetén való segélyezését. A röntgen kiváló eszköznek tűnt a biztosítottak és a munkáltatók, illetve a betegséglevelező pénztárak számára is, hogy sérülés esetén érvényt szerezzenek jogaiknak, illetve kiszűrjék a szimulánsokat. Az orvosokat pedig mindkét oldalról jelentős nyomás érte, arra készítve őket, hogy akkor is készítsenek röntgenfelvételt, ha ez diagnosztikai szempontból nem feltétlenül indokolt, hiszen a jövőben ezzel biztosabban tudják igazolni saját diagnózisukat, mint hogyha az csak hagyományos, sok szempontból szubjektív fizikális vizsgálatokon alapulna.

Hasonlóan serkentő hatással voltak a hazai radiológia fejlődésére a műhibaperek is, amelyek elkerülése érdekében számos hazai és külföldi szakíró javasolta, hogy bizonyos sérülések esetében mindig készüljön röntgenfelvétel. „Utóbbi időben mind gyakrabban vonják az orvosokat felelősségre hibás kezelés miatt és ezért [a] szerző azt tanácsolja, hogy csont- és ízületi sérüléseknél készíttessen az orvos Röntgen-képet, nehogy utólag rossz diagnózis és hibás kezelés miatt perbe fogják” – olvasható a Munkásügyi Szemle egyik 1914-es számában egy német szakkönyv kapcsán.²³

Az amerikai párhuzam azért is izgalmas, mert a röntgen bíróságokra való bekerülésének módjában is sok hasonlóság figyelhető meg, ha a korai hazai ügyeket vizsgáljuk. A vonatkozó forrásokból ugyanis úgy tűnik, hogy a röntgenfelvételeket kezdetben Magyarországon sem az orvosok vitték be a bíróságokra, hanem ezek elsősorban a sértettek kezdeményezésére jelentek meg a bizonyítékok között. Hogy ez milyen gyakorisággal történhetett, azzal kapcsolatban nincsenek pontos információk, de sokatmondó, hogy amikor a budapesti törvényszék bírói kara 1898-ban látogatást tett az egyik első magyar röntgenlaborban, Kiss Károly műegyetemi tanár laboratóriumában, a korabeli röntgenezés egyik legfőbb szakértője több olyan jogi esetről is beszámolt²⁴ a bírácoknak, amelyben a röntgenfelvétel döntőnek bizonyult.

Egyik példája egy fuvaros volt, aki leesett a kocsiról, és bár sérülése látszólag nyom nélkül gyógyult, ezt követően sem tudta behajlítani a karját, ezért igényt akart tartani a korábban megkötött balesetbiztosításra. A biztosító társaság külsérelmi nyomok hiányában nem akart fizetni, erre a sértett elment a röntgenlaborba, ahol megröntgeneztette magát. A felvételeken látszott, hogy egy nagy csontszilánk akadályozza a kar mozgását. „A két fotografiát a nagyfuvaros az intézet bélyeges hitelesítésével bemutatta a bíróságnál és megnyerte vele a pörét.” Egy másik eset során egy vidéki mesterembert véltelenül fejbe lőttek, és bár elsőre nem tűnt komolynak az ügy, ahogy teltek a hónapok, egyre erősebben kezdett fájni a feje, és végül fél szemére megvakult. Ezért pert indított a lövöldöző ellen, akinek ügyvédje tagadta, hogy a problémákat a golyó okozhatta. „Az iparos feljött, a Röntgen-laboratóriumba s lefotografáltatta a fejét. A kép nagyszerűen sikerült s a fejben tisztán meglátszott a golyó, sőt az is észrevehető volt, hogy a látóidegben fekszik. A pört megnyerte az iparos” – áll a sajtóhírben.

A budapesti törvényszék bírói kara laborbeli látogatásának célja az volt, hogy bírác jobban megismerkedjenek az új technológiával: „Röntgen titokzatos fénysugarai egyre fontosabb szolgálatokat tesznek az igazságszolgáltatásnak. Kétes, szinte kifürkészhetetlen esetekben gyakran a Röntgen-sugár az egyetlen csalhatatlan eszköz, amelynek segítségével ki lehet deríteni az igazságot” – írta a Budapesti Hírlap, az igazságkeresés objektív eszközeként azonosítva a röntgensugarakat. Ezek révén ugyanis – zárul a beszámoló –

„a bíró saját szemével láthatja a sérülést, ami elvégre igen fontos az ítélet kimondásánál”. A tudósítás szerint tehát a röntgen közvetlen hozzáférést biztosít az igazsághoz az ennek keresésében érdekelt bírák számára.

(*A Monaszni-per és a röntgen orvosi visszahódítása*) A röntgen nem orvosi kezdeményezésre került képbe a bevezetőben említett Monaszni-perben sem, sőt, kifejezetten az orvosi szakvélemény ellenében született a felvétel. Az ügy során ugyanis Ajtay Sándor orvosszakértő Walla Erzsébet fizikális vizsgálata után arra jutott, hogy a löcsatorna iránya alapján valószínű, hogy Monaszni valóban véletlenül találta el szerelmét. Ahogy már volt róla szó, a törvényszék ennek ellenére szándékos emberölésért ítélte el a vádlottat, a királyi tábla azonban a fellebbezés után elfogadta az első orvosszakértői véleményt, és gondatlanságból elkövetett súlyos testi sértés vádjával jelentősen enyhített az ítéleten, három hónapra fogházra korlátozva a büntetést. Ezt a vádlott időközben már leülte, így szabadlábra helyezték.

Az ügyben eredetileg eljáró vizsgálóbíró, Wiener Sándor azonban annyira meg volt győződve arról, hogy Monaszni szándékosan lötte meg a nőt, hogy érdekes magánakcióba kezdett. „Mint bíró, ez ügyben semmit sem tehetett, elhatározta tehát, hogy mint magánegyén fogja kutatását folytatni. Felszólította Walla Erzsébetet, hogy menjen el vele a Kiss Károly dr. laboratóriumába. A leány el is ment és hűségesen alávetette magát a Röntgen-sugarakkal való kísérletnek. Az eredmény meglepő volt. A fotográfia kiderítette, hogy a leánynak orra felett két golyó is van és mindkettőnek közös a löcsatornája. De a fotográfia azt is kiderítette, hogy a löseb iránya egészen más, mint ahogy azt Ajtay tanár állította. Ily körülmények között tehát a szándékosság nyilvánvaló, mert hiszen kétszer csak nem tévedhetett az a pisztoly egymásután.”²⁵

Wiener a felvételeket továbbította a kúriához, ahol állítólag kifejezetten megdicsérték leleményességéért, majd az előző ítéletet megsemmisítve arra utasították a törvényszéket, hogy immár hivatalosan is röntgenezzék meg Walla Erzsébetet. Újabb fordulatként Ajtay doktor ezt megtagadta, mondván, hogy „az X-sugarakkal való kísérletezés életveszélyes cselekedet”, és volt már rá példa, hogy súlyos égési sérülésekkel járt (ilyen ügyben, mint mondta, volt már bírósági vizsgálat is), aminek semmiképpen nem akarja kitenni a lányt.²⁶

Ajtay ugyanakkor szakvéleményt is nyilvánított a felvételekről, felvetve, hogy a ketős árnyékkép nem bizonyíték arra, hogy két lövedék van a lány fejében, az ólomgolyó ugyanis a koponya kemény csontjaival érintkezve könnyen kettéválhat.²⁷ Végül Ajtay az áldozat felépülése, és vélhetően az igazságügyi orvosi tanács hathatós közbeavatkozása után hajlandó volt újabb röntgenfelvételeket rendelni. Az ügy 1901 februárjában zárult le: az új felvételek Ajtay szerint igazolták saját előzetes felvetését, miszerint csak egy lövedék van a lány fejében, amely két darabra esett szét, így végül a kúria megerősítette Monaszni három hónapos büntetését.

Ajtay az előzőekben ismertetett megnyilatkozásokkal szűk három év alatt gyakorlatilag egymaga sikeresen monopolizálta a röntgen orvosi alkalmazását, ami a felvételek bizonyítékként való felhasználását illeti. A módszer használatával kapcsolatban kezdetben erősen szkeptikus, vonakodó közreműködőből a per során radiológiai szakértővé lépett elő: „Az ólomgolyónak ilyen szétszakadása dr. Ajtay szerint nem tartozik a ritkaságok közé. Az első Röntgen-felvételnél az orvosokat az ejtette *tévedésbe*, hogy mindkét golyódarabnak erős árnyéka volt.”²²⁸

Ezt a monopolizálást folytatta Kenyeres Balázs, akinek Törvényszéki orvostan című, először 1909–1911-ben megjelent tankönyvébe is bekerült a Monaszni-per, pontosan annak példázataként, hogy a röntgenfelvételek „magyarázásához mennyire szükséges

a szakértő szem”.²⁹ Kenyeres tankönyvének vonatkozó fejezete, illetve az ennek előzményeként 1907-ben megjelent cikksorozat³⁰ több szempontból is érdekes képet fest a röntgenfelvételek igazságügyi használatával kapcsolatos orvosi stratégiáról. A szerző először is határozottan a fényképek között tárgyalja a röntgenfelvételeket, ugyanúgy öszszemosva a kétfajta képi médiumot, mint a korabeli sajtócikkek és más, hazai és külföldi szakírások, amelyek rendszeresen röntgenfotográfiákról vagy egyszerűen fényképekről beszélnek a röntgentechnológia kapcsán.

Kenyeres összefoglalója szerint a törvényszéki vizsgálatok egyik fontos célja, hogy rögzítsék a vizsgálatkor fennálló állapotot, hogy az később is tanulmányozható legyen. Ennek a rögzítésnek viszont „tökéletlen eszköze a leírás”, főként azért, mert ezek a jegyzőkönyvek „végeredményben mégis orvosi dolgokhoz nem értő laikusoknak vannak szánva”. Amikor „az orvosszakértői jegyzőkönyvek felolvasására kerül a sor, az esküdtek megmozdulnak helyeiken, mintegy érdeklődéssel hozzákészülnek a figyeléshez, de ha a jegyzőkönyv hosszúra nyúlik, [...] az érdeklődés lassanként alább száll, a figyelem kimerül. [...] Ezeket a nehézségeket sokat segíthetünk rajzok, fényképek bemutatásával”³¹ – írja Kenyeres, aki ezt követően, az elmondottakra példaként, a fotók egyik alcsoportja, a röntgenfelvételek törvényszéki orvosi alkalmazásával folytatja mondandóját.

A szerző tehát kifejezetten illusztratív szerepet szán a röntgenképeknek: ezek érthetőbbé, érdekesebbé teszik azokat a tényeket, amelyeket a felvételeket kísérő, szavakkal megfogalmazott jegyzőkönyv felsorol. Mivel azonban az orvosszakértői jelentésben elhangzik, amit a felvétel az elemző orvos szerint ábrázol, jelen esetben arról nincs szó, hogy azt a bírónak vagy az esküdteknek kellene értelmezni. Kenyeres egyúttal azt is leszögezi, hogy bár minden felvétel kapcsán megvan a tévedés lehetősége, ezt a legjobban úgy lehet kiküszöbölni, ha az készíti a röntgenfelvételt, aki később értelmezi azt.³²

A röntgenképek orvosszakértői jelentésbe való integrálásával a szerző szisztematikusan kivédi azokat a problémákat, amiket a korai „röntgenperekben” a lelkes laikusok okoztak, amikor váratlanul röntgenfelvételekkel szembesítették a mit sem sejtő orvosokat. A Kenyeres által leírt munkamódszerrel egyrészt megszűnik annak veszélye, hogy a felvételeket hozzá nem értők értelmezzék (hiszen az orvosszakértő elmondja, hogyan kell azokat értelmezni), másrészt az alternatív szakértői értelmezésekre is kisebb lesz az esély. Bár a bíróság kétségek esetén természetesen kérhetett másik orvosszakértőtől is véleményt, ha az első szakértő a saját maga által készített röntgenfelvétellel meggyőzően demonstrálta álláspontját, ennek jóval kisebb volt a valószínűsége, mintha más felvételét kellett volna elemeznie, amit esetleg már eleve egy lehetséges értékeléssel kapott kézhez. Végül a saját kezű felvételekkel a hitelesség kérdése sem merülhetett fel problémaként, hiszen az orvosszakértő maga szavatolta ezt a képek kapcsán.

Az orvosszakértői stratégia tankönyvbe foglalásával gyakorlatilag jogi és orvosi oldalról is lezárult a röntgenképek igazságügyi elfogadásának folyamata. A tárgyalás során továbbra is akadtak viták a röntgenképek értelmezéséről, ahogy ez a gyógyászatban is előfordult, de többé nem volt kérdés, hogy a felvételeknek van-e helyük a bírósági ügyekben. A technológiát a bíróságokra bevezető laikusok hatására az orvosszakma arra a következtetésre jutott, hogy ha nem akarják kiadni a kezükből az orvosi szakvéleményezést a hasonló ügyekben, a legjobb, ha széles körben alkalmazni kezdik a röntgent, és fejlesztik a felvételek elemzéséhez szükséges tudást. Ami hosszú távon nemcsak a bírósági alkalmazás elterjedését segítette, hanem a röntgen diagnosztikai használatának általánosabbá válását is.

JEGYZETEK

- 1 Egyes források szerint a vádlott neve Monaszni József, illetve Monaszni Gy. József, míg az áldozat neve Wolla Erzsébet, az eset dátumában pedig helyenként november helyett február szerepel.
- 2 A röntgenmániával kapcsolatban lásd Pótó Júlia: Babits és a röntgen. A röntgentechnológia első évtizedei és korai kulturális interpretációi. *Prae*, 2019 (1), 27–39.
- 3 Jennifer Mnookin: The image of truth. Photographic evidence and the power of analogy. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 1998 (10), 1–2.
- 4 Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Lorraine Daston – Peter Galison: *Objectivity*. New York, 2007, Zone Books, 115–190.; illetve Pótó Júlia: Atlaszok és testek. *Történelmi Szemle*, 2019 (1), 39–59.
- 5 Mary Warner Marien: *A fotográfia nagykönyve. A fényképezés kultúrtörténete*. Budapest, 2011, Typotex, 91.
- 6 Roland Barthes: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Budapest, 1985, Európa, 96–98.
- 7 Susan Sontag: *A fényképezésről*. Budapest, 1981, Európa, 174.
- 8 Sontag, 12.
- 9 Vö. Jonathan Crary: *A megfigyelő módszerei*. Budapest, 1999, Osiris.
- 10 Barthes, 98.
- 11 Mnookin, 14–23.
- 12 Lásd pl. Marien: i. m.
- 13 Mnookin, 45–50.
- 14 Tal Golan: *Laws of men and laws of nature. The history of scientific expert testimony in England and America*. Cambridge–London, 2004, Harvard University Press, 187.
- 15 Golan, 188–190.
- 16 Bővebben: Pótó: Atlaszok és testek.
- 17 Idézi: Golan, 190–195.
- 18 Golan, 196–197.
- 19 Kenneth De Ville: *Medical malpractice in nineteenth-century America. Origins and legacy*. New York – London, 1992, NYU Press, 138–155.
- 20 Idézi: Golan, 198.
- 21 Joseph Dumit: Objective brains, prejudicial images. *Science in Context*, 1999 (1), 173–202.
- 22 1891. évi XIV. törvénycikk
- 23 *Munkásügyi Szemle*, 1914 (19–21), 56.
- 24 *Budapesti Hírlap*, 1898. október 29., 10.
- 25 *Magyar Ujság*, 1898. december 25., 6.
- 26 *Magyarország*, 1898. december 25., 11–12.
- 27 *Magyarország*, 1898. december 29., 12.
- 28 *Hazánk*, 1901. február 5., 8.
- 29 Kenyeres Balázs: *Törvényszéki orvostan*. III. kötet. Budapest, 1911, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 317.
- 30 Kenyeres Balázs: A törvényszéki orvostani intézet gyakorlatában előfordult és fényképekkel rögzített esetek ismertetése. *Erdélyi Múzeum-Egyesület orvostudományi szakosztályának értesítője*, 1906, XXXI. évf., XXVIII. köt., 70–103.
- 31 Uo. 70–71.
- 32 Kenyeres: *Törvényszéki orvostan*, 302.